

بسم الله الرحمن الرحيم

تحلیل تطبیقی دیدگاه موج جدید فمینیسم با اسلام درباره نقش مادری

استاد راهنما: الهه نوبخت

نویسندگان: اعظم فوادیان، خدیجه بهاررستمی

چکیده

نقش مادری یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در حوزه مطالعات جنسیت و خانواده است که در دو منظومه فکری اسلام و موج جدید فمینیسم، تعاریف و کارکردهای متفاوتی دارد. این مقاله با هدف تبیین تفاوت‌های مبنایی میان دیدگاه اسلامی و فمینیسم معاصر، به بررسی تطبیقی جایگاه مادری در این دو رویکرد می‌پردازد. ضرورت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که در عصر مدرن، با گسترش گفتمان‌های برابری طلبانه و فردمحور، نقش مادری با چالش‌های مفهومی و عملی مواجه شده و بازخوانی آن در پرتو آموزه‌های اسلامی می‌تواند به بازتعریف هویت زنانه در جامعه کمک کند. روش تحقیق در این مقاله، توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است. ابتدا مبانی فکری اسلام و فمینیسم در حوزه انسان‌شناسی، هستی‌شناسی، نقش‌های جنسیتی و خانواده بررسی شده و سپس دیدگاه‌های موج سوم و چهارم فمینیسم درباره مادری با آموزه‌های اسلامی مقایسه گردیده است. دستاورد پژوهش نشان می‌دهد که اسلام با تأکید بر تفاوت‌های طبیعی و مکمل بودن زن و مرد، نقش مادری را وظیفه‌ای اخلاقی، اجتماعی و مقدس می‌داند که در راستای تعالی فرد و جامعه معنا می‌یابد. در مقابل، موج جدید فمینیسم با تأکید بر انتخاب فردی، سیالیت نقش‌ها و نقد ساختارهای سنتی، مادری را تجربه‌ای قابل بازتعریف و گاه مانعی برای آزادی زن تلقی می‌کند. این تفاوت‌ها نشان‌دهنده دو رویکرد متضاد در فهم هویت زنانه و جایگاه مادری در جهان معاصر است.

واژگان کلیدی: فمینیسم، مادر، اسلام

نقش مادری همواره یکی از بنیادی‌ترین و در عین حال مناقشه‌برانگیزترین مفاهیم در حوزه مطالعات جنسیت، خانواده و تربیت بوده است. در منظومه فکری اسلام، مادری نه تنها وظیفه‌ای طبیعی و زیستی، بلکه جایگاهی مقدس، اخلاقی و اجتماعی تلقی می‌شود که با حمایت‌های حقوقی و فرهنگی همراه است. در مقابل، موج‌های جدید فمینیسم به‌ویژه موج سوم و چهارم با تأکید بر عاملیت فردی، سیالیت نقش‌ها و نقد ساختارهای سنتی، مادری را تجربه‌ای قابل بازتعریف و گاه مانعی برای آزادی زن می‌دانند. این تفاوت در نگرش، ریشه در مبانی انسان‌شناختی، هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی دو مکتب دارد.

ضرورت این پژوهش از آن‌جا ناشی می‌شود که در عصر مدرن، با گسترش گفتمان‌های برابری‌طلبانه و فردمحور، نقش مادری با چالش‌های مفهومی و عملی مواجه شده و بازخوانی آن در پرتو آموزه‌های اسلامی می‌تواند به بازتعریف هویت زنانه، تقویت بنیان خانواده و کاهش تعارض نقش‌ها در جامعه کمک کند. همچنین، بررسی تطبیقی این دو دیدگاه می‌تواند زمینه‌ساز گفت‌وگویی علمی میان سنت و مدرنیته در حوزه مطالعات زنان باشد. پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات متعددی به‌صورت جداگانه به بررسی جایگاه مادری در اسلام یا فمینیسم پرداخته‌اند، اما پژوهش‌های تطبیقی که به‌طور خاص موج جدید فمینیسم را با آموزه‌های اسلامی در این زمینه مقایسه کنند، محدود و پراکنده‌اند. از این‌رو، این مقاله درصدد است با رویکردی تحلیلی و تطبیقی، شکاف‌های مفهومی و نقاط اشتراک و افتراق این دو دیدگاه را روشن سازد.

ساختار مقاله به‌گونه‌ای تنظیم شده است که ابتدا به تبیین مبانی فکری اسلام و فمینیسم در حوزه انسان‌شناسی، دین‌مداری، غایت‌مداری و نقش‌های جنسیتی پرداخته می‌شود. سپس دیدگاه‌های موج سوم و چهارم فمینیسم درباره مادری بررسی شده و در نهایت، مقایسه‌ای تحلیلی میان این دیدگاه‌ها و آموزه‌های اسلامی صورت می‌گیرد تا تصویری روشن از تفاوت‌های بنیادین و پیامدهای اجتماعی آن‌ها ارائه گردد.

۱. مادری در اسلام

آیات قرآن در مورد حق شناسی والدین بر دو قسم است، یک قسم در مورد حق مشترک پدر و مادر و قسم دیگر در مخصوص حق شناسی مادر است و این خود گرامی داشت حق مادر است. پروردگار تو مقدار کرد که جز او را میرسید و به پدر و مادر خود احسان کنید. (سوره ی لقمان، ۴)

تجسم عطوفت و رحمت در دیدگان نورانی مادر با رقه‌ی رحمت پروردگار عالمیان است. خدای تعالی قلب و جان مادران را با نور رحمت ربوبی خود آمیخته، آن گونه که به شناخت کسی جز مادران درنهایت و رحمت لایزال الهی، مادران را تحمیلی چون عرش در مقابل رنج‌ها و زحمت‌ها از حال استقرار نطفه در رحم، طول حمل، وقت زاییدن و از نوژادی تا آخر، مرحمت فرموده، رنج‌هایی که پدران از یک شب تحمل آن عاجز هستند. خدای متعال افتخار بزرگ مادری را به زن ارزانی داشت و لیاقت این وظیفه‌ی مهم را به او بخشید که همه‌ی انبیاء، امامان و سفرای الهی از دامن زن به سوی معبود پر کشیدند. از همین جا می‌توان گفت که مهمترین کار زن، مادری است و هرگونه فعالیت زن باید با حفظ مادری او باشد. (اقدس یزدی، ۱۳۸۸، ۲۲)

۲. ارزش جایگاه مادری در اسلام

علامه طباطبایی با تأکید بر فطری بودن و طبیعی بودن ازدواج و تشکیل خانواده، کارکرد فرزندآوری (تولیدمثل) را به عنوان عامل فطری این پیوند دانسته است. با دقت در آیات و روایات، می‌توان به این نتیجه رسید که تحلیل چندعاملی انگیزه انسان برای تشکیل خانواده، با روح آیات و روایات سازگاری بیشتری دارد. زیرا هم به جنبه‌های مادی نیازهای انسانی و هم به جنبه‌های روانی نیز توجه شده است. (چراغی کوتیانی، ۲۰۰: ۱۳۸۹). به هر حال از نظر اسلام فرزندآوری (تولیدمثل) و بازتولید نسل انسان، از کارکردهای مهم به شمار می‌رود و ارزش‌گذاری کاملاً مثبتی در رابطه با فرزندآوری (تولیدمثل) ارائه می‌شود.

در قرآن کریم، از ازدواج به منزله‌ی کشت و برداشت (حرث) یاد شده است: «نَسَاؤُكُمْ حَرْتُ لَكُمْ فَأَتُوا حَرَّتَكُمْ أَنْى شِئْتُمْ» (بقره: ۲۲۳) و زنان شما کشتزار شما هستند؛ پس از هر جا که خواهید به کشتزار خود درآیید.

در حدیث نبوی نیز مسلمانان به ازدواج و تولید نسل ترغیب شده‌اند و این امر را وسیله مباحات پیامبر بر امت‌های دیگر دانسته است.

«ازدواج کنید که من به زیادی جمعیت شما مسلمانان بر ملت‌های دیگر افتخار می‌کنم» (حر عاملی، بی‌تا: ۳).

نگاه مثبت اسلام به کارکرد فرزندآوری (تولیدمثل) در چهارچوب خانواده است. برخلاف فمینیسم که بارداری و فرآیند فرزندآوری (تولیدمثل) را باری بر زنان دانسته‌اند و آن را سبب‌ساز ستم به آنان می‌شمارند، نگاه اسلام به آن، نگاهی توأم با ارزش و احترام است. از نظر اسلام فرزندآوری (تولیدمثل)، فرآیند انسان‌سازی و مسیری است که در آن جانشین خدا در زمین هستی می‌یابد. این نوع نگاه، ارزش فرزندآوری (تولیدمثل) را افزایش می‌دهد و آن را در سطح فریضه‌ای چون جهاد در راه خدا و تلاش برای گسترش دین اسلام قرار می‌دهد. (قطب: ۱۴۰۸، ۳۵۳)

۳. مادری در فمینیسم

آنها معتقدند زنان به خانواده، همسر و فرزند نیازمندند. از نظر آنها نفس ازدواج و نقش مادری، مایه فرودستی زنان نیست، بلکه دسته‌ای خاص از روابط تحمیل شده بر زنان، موجب بردگی زنان در طول تاریخ شده است. و علت زیرسلطه رفتن زنان، وجود رفتارهایی است که از بدو تولد میان دختر و پسر، تفاوت و تفارق ایجاد می‌کند. آنها نظریه در مردان و زنان با تعاریف جدید را پیشنهاد می‌کنند و به تشابه حقوق زن و مرد در خانواده و محیط اجتماعی اعتقاد دارند. (موسسه فرهنگی طه، ۱۳۷۷، ۲۰)

پست مدرنیسم برخلاف فمینیست‌ها تلاش برای ایجاد یک مکتب فکری فمینیستی را رد می‌کنند. زیرا روش زنان برای شناخت خویش را متنوع و چندگانه می‌دانند. زن مقوله‌ای ثابت یا مفروض نیست، بلکه موجودی سیال و

وابسته به وضعیت‌ها و عوامل متعدد است. هویت هر زن با پاره‌ای عوامل (سن، قومیت، طبقه، نژاد، فرهنگ، جنسیت، و تجربه شخصی) شناخته می‌شود که بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و هیچ تلاشی برای کشاندن آنها به اردوگاه ایدئولوژیک واحد، ثمربخش نیست. (بستان ب، ۱۵۹:۱۳۸۸)

۴. جایگاه مادری در فمینیسم

امروزه با پیشرفت تکنولوژی، علم ژنتیک و قرار دادن اسپرم در رحم زنان و حتی در رحم‌های مصنوعی، فرزندآوری (تولیدمثل) بدون مردان نیز کم و بیش میسر شده است. البته فمینیست‌ها با طرح مواضع فردگرایانه، زنان را به سمتی تشویق می‌کنند که تکنولوژی جدید را علی‌رغم آن که از نظر اخلاقی مورد شک و تردید باشند، عقلانی بدانند و کنترل مطلق و حق تصمیمات را در مورد فرزندآوری (تولیدمثل) در دست داشته باشند، اما فمینیست‌ها تاکنون موفق نشده‌اند یک اساس اخلاقی استوار را برای تصمیم‌گیری اخلاقی در مورد تکنولوژی تولیدمثل بشری طرح کنند. شولامیت فایرستون نیز براساس نظریه خود که نابرابری جنسی را از تفاوت‌های زیستی زن و مرد و به ویژه قابلیت فرزندآوری (تولیدمثل) زنان ناشی می‌داند، توسل زنان به تکنولوژی پیشرفته فرزندآوری (تولیدمثل) را به آنان توصیه می‌کند. به عقیده‌ی وی با توجه به پیشرفت‌های جدید، این امکان فراهم آمده است که زنان از قید و بندهای زیست‌شناختی خود آزاد گردند. (بستان، ۱۳۸۲، ۷۳)

«جین بتکه الشتین» از صاحب نظران جریان فمینیسم خانواده گرا مادری را «فعالیتی پیچیده، پرمایه، دوپهلوی، پرزحمت و لذت بخش» می‌داند که ابعاد زیست‌شناختی، طبیعی، اجتماعی، نمادین و عاطفی دارد. از نظر وی کمرنگ کردن تفاوت میان مادری و اشتغال نه تنها اهمیت روابط خصوصی را تا حد زیادی کاهش می‌دهد؛ بلکه آن چه را که باید برای تغییر امور به نفع زنان انجام داد بیش از حد ساده می‌نماید. (بستان، ۱۳۸۱، ۷۷)

۵. نگاه فمینیسم پست مدرن به مادری

الف) مادری به عنوان یک برساخت اجتماعی

هستند که در مضيقه قرار می گیرند. در واقع انکار وجود ویژگی های خاص در زنان و تفاوت های جنسیتی به معنای نفی نقش مادری است. (گیلدر و دیگران، بی تا، ۴۲)

ورود به مدرنیته، تقسیم کار، پیچیده شدن نقش ها و بر عهده گرفتن نقش های متعدد، تعارض نقش ها را به همراه داشته است. یکی از علل این تعارض می تواند محدود بودن انسان باشد و دلیل دیگر را می توان تعدد نقش ها دانست. (بازدارقمچی قیه، ۱۳۹۲، ۶۳) اگر در خانواده تداخل نقش ها وجود داشته باشد، اختلالات شخصیتی در بسیاری در فرزندان بروز می کنند. (مهدوی، ۱۳۸۸، ۲۰)

جنبش زنان بر این نکته تاکید می ورزد که قدرت و شخصیت و جنسیت در جوامع امروزی ناشی از فعالیت های برون از خانواده است و اگر قرار باشد زنان دسترسی برابر به این مزایای اجتماعی داشته باشند، لزوماً باید هم در امور اقتصادی مشارکت ورزند و هم در امور سیاسی. این مهم محقق نخواهد شد مگر در صورتی که بار مسئولیت های درون خانه به طرز منصفانه تری تقسیم گردد. (نولان، لنسکی، ۱۳۸۰، ۴۶۴)

نتیجه‌گیری

نقش مادری در منظومه فکری اسلام و موج جدید فمینیسم، دو تفسیر کاملاً متفاوت و گاه متضاد را تجربه می‌کند. اسلام با تکیه بر مبانی خدامحور، غایت‌مدار و اخلاق‌محور، مادری را وظیفه‌ای مقدس، طبیعی و اجتماعی می‌داند که در راستای تحقق اهداف خلقت و تعالی انسان معنا می‌یابد. در این نگاه، تفاوت‌های طبیعی زن و مرد نه تنها عامل تبعیض نیست، بلکه زمینه‌ساز تقسیم نقش‌های مکمل و عادلانه در خانواده است؛ نقشی که با حمایت‌های حقوقی، روانی و اجتماعی همراه بوده و موجب استحکام نهاد خانواده و تربیت نسل صالح می‌شود.

در مقابل، موج سوم و چهارم فمینیسم با تأکید بر انسان‌محوری، سکولاریسم، نسبی‌گرایی و سیالیت نقش‌ها، مادری را تجربه‌ای قابل انتخاب، قابل بازتعریف و گاه مانعی برای آزادی زن تلقی می‌کنند. این دیدگاه با نقد ساختارهای سنتی و تأکید بر عاملیت فردی، تلاش دارد مادری را از چارچوب‌های هنجاری خارج کرده و آن را در بستر قدرت، سیاست و تجربه زیسته زنان بازخوانی کند.

بررسی تطبیقی این دو دیدگاه نشان می‌دهد که در حالی که اسلام بر حفظ مرزهای نقش‌های جنسیتی و تفاوت‌های طبیعی به عنوان راهی برای تحقق عدالت و آرامش خانوادگی تأکید دارد، فمینیسم معاصر با تمرکز بر برابری مطلق و نقد تفاوت‌ها، گاه به حذف یا تضعیف نقش مادری می‌انجامد. این تفاوت‌های بنیادین در مبانی فکری، پیامدهای گسترده‌ای در حوزه تربیت، هویت زنانه، ساختار خانواده و سلامت اجتماعی به همراه دارد.

منابع و ماخذ :

- (۱) اسماعیلی، معصومه، بابایی تیمورلو، مریم، چکیده پایان نامه (۲)، قم: نشر هاجر، ۱۳۹۰.
- (۲) بازدارقمچی قیه، مرتضی، تربیت خانوادگی، ویژه نامه همایش مادری، اردیبهشت ۱۳۹۲.
- (۳) بختیاری، آمنه، "تاثیر اشتغال زنان بر خانواده (با تاکید بر فرزندان)"، زعفرانچی، لیلا سادات، اشتغال زنان (مجموعه مقالات و گفتگوها)، تهران: ریاست جمهوری، مرکز امور زنان و خانواده، ۱۳۸۸.
- (۴) بستان، حسین، "اسلام و جامعه شناسی خانواده"، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸.
- (۵) _____، "کارکردهای خانواده از منظر اسلام و فمینیسم"، مجله حوزه و دانشگاه، شماره ۲۵، الف، ۱۳۸۲.
- (۶) _____، "جایگاه خانواده از دیدگاه اسلام و فمینیسم"، دفتر نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، چ اول، مجموعه مصاحبه ها، مقالات و میزگردهای همایش اسلام و فمینیسم، ج ۱، تهران، نشر معارف، ۱۳۸۱.
- (۷) _____، اسلام و تفاوت های جنسیتی، چ دوم، تهران: دفتر امور بانوان وزارت کشور، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰.
- (۸) _____، خانواده در اسلام، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰.
- (۹) _____، نابرابری و ستم جنسی از دیدگاه اسلام و فمینیسم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۲.
- (۱۰) توحیدی، احمدرضا، "بررسی جنبش فمینیسم در غرب و ایران"، دفتر نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، مجموعه مصاحبه ها، مقالات و میزگردهای همایش اسلام و فمینیسم، ج ۱، تهران، نشر معارف، ۱۳۸۱.
- (۱۱) جوادی آملی، عبدالله، زن در آئینه جلال و جمال، چ ۲۱، قم: إسرائ، ۱۳۸۹.

- (۱۲) چراغی کوتیانی، اسماعیل، "خانواده در گرایش های فمینیسم"، مجله معرفت، شماره ۱۱۶، ۱۳۸۶.
- (۱۳) _____، اسماعیل، خانواده، اسلام و فمینیسم، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۹.
- (۱۴) حاجی اسماعیلی، سمیه، مادری در نگاه دینی و عینیت اجتماعی، قم: مرکز تحقیقات زن و خانواده وابسته به مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران، ۱۳۹۳.
- (۱۵) حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: آل البيت، ۱۴۱۴ق.
- (۱۶) دولتی و دیگران، غزاله، بررسی مبانی فلسفی، اخلاقی، کلامی و آثار عملی فمینیسم، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، نشر معارف، ۱۳۸۸.
- (۱۷) رفیعی راد، راحله، فرح دوست، فرشته، "نگاهی بر وضعیت خانواده با رویکرد فمینیسم"، دبیر خانه همایش جهانی زنان، مقالات برگزیده دومین همایش جهانی زنان (ویژه دانشجویی)، چ چهارم، تهران: معاونت فرهنگی، ۱۳۸۸.
- (۱۸) سویزی، مهری، گفتمان فمینیسم و ماندگاری ظلم، فصلنامه کتاب زنان، ش ۲۸، ۱۳۸۴.
- (۱۹) سیاح، مونس، حسینی مجرد، اکرم، بررسی بحران مادری در جهان غرب و تأثیرات آن بر جامعه ایرانی، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، ش ۵۳، ۱۳۹۰.
- (۲۰) علاسوند، فریبا، زن در اسلام، ج ۱ و ۲، قم: نشر هاجر، ۱۳۹۰.
- (۲۱) _____، نقد کنوانسیون رفع اشکال تبعیض علیه زنان، قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه، ۱۳۸۲.
- (۲۲) فتاحی زاده، فتحیه، زن در تاریخ و اندیشه اسلامی، قم: مرکز پژوهش های صدا و سیما، ۱۳۸۳.

- (۲۳) فدایی، زهرا، شناخت و تحلیل تفاوت های حقوق خانواده از منظر اسلام و فمینیسم، تهران : دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، مقطع کارشناسی ارشد، ۱۳۹۵.
- (۲۴) قطب، سید محمد، فی ضلال، ج ۲، بیروت: دارالشرق، ۱۴۰۸ق.
- (۲۵) گزیده ای از سخنان مقام معظم رهبری در سالروز ولادت حضرت فاطمه (سلام الله علیها)، ماهنامه پیام زن، ش ۶۹، ۱۳۷۶.
- (۲۶) گیلدر و دیگران، جورج، چه کسی گهواره را تکان خواهد داد؟، ترجمه سمانه مدنی، آزاده وجدانی، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، نشر معارف.
- (۲۷) موسسه فرهنگی طه، نگاهی به فمینیسم، قم: معاونت امور اساتید، ۱۳۷۷.
- (۲۸) مهدوی، سید محمدصادق، خوانش انتقادی اشتغال زنان، حوراء(ماهنامه)، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ش ۸، ۱۳۸۳.
- (۲۹) میرخانی، عزت السادات، رویکردی نوین در روابط خانواده، تهران: سفیر صبح، ۱۳۷۹.
- (۳۰) نولان، پاتریک، لنسکی، گرهارد، جامعه‌های انسانی، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کلان، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، نشر نی، ۱۳۸۰.
- (۳۱) هاجری، عبد الرسول، فمینیسم جهانی و چالش های پیشرو، چ دوم، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۶.
- (۳۲) هام و دیگران، مگی، فرهنگ نظریه های فمینیستی، ترجمه نوشین احمدی خراسانی، فیروزه مهاجر، فرخ قره داغی، تهران: توسعه، ۱۳۸۲.
- (۳۳) یزدی، اقدس، "اخلاق مادری در اسلام و فمینیسم"، دبیرخانه همایش (ویژه اساتید)، ۱۳۸۸.